

УДК 372.894(477.8):94(477)'1939/1945

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/20.167471>

Микола ЛЮШИН,
orcid.org/0000-0003-1523-6529
кандидат педагогічних наук,
завідувач кабінету управління навчальними закладами
Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
(Рівне, Україна) *m-ljushyn@ukr.net*

МЕТОДИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ВИВЧЕННЯ ПОСТАТІ ТАРАСА БОРОВЦЯ (БУЛЬБИ) В ШКІЛЬНИХ КУРСАХ ІСТОРІЇ

У статті проаналізовано висвітлення постаті отамана Української повстанчої армії «Поліська Січ» Тараса Боровця (Бульби) у сучасних шкільних підручниках, які залишаються найважливішим засобом навчання. Подано методичну організацію (технологію) вивчення історичної персоналії на прикладі дослідження її життєпису. Акцентовано увагу на реалізації компетентнісного потенціалу шкільних курсів історії, зокрема на формуванні предметних і громадянських компетентностей учнів шляхом використання комунікативно-діалогової, дослідницької моделей вивчення особистості на уроках історії й у позаурочній діяльності.

Ключові слова: громадянська компетентність, історична компетентність, історична постать, контроверсійність, модель навчання, навчальна програма, технологія навчання.

Mykola LIUSHYN,
orcid.org/0000-0003-1523-6529
PhD in Pedagogical Sciences,
Head of the Office of Educational Institutions Management
Rivne In-Service Teacher Training Institute
(Rivne, Ukraine) *m-ljushyn@ukr.net*

THE METHODOLOGICAL ORGANIZATION OF STUDYING THE FIGURE OF TARAS BOROVETS (BULBA) IN SCHOOL COURSES OF HISTORY

One of the updating curriculum directions of the school courses in history is the formation of students' objective and civil competency by studying the experience of the struggle for Ukrainian statehood restoration in different historical periods. In the gallery of fighters for the independence of Ukraine of the 20th century, Taras Borovets (Bulba), who was the chieftain of the Ukrainian insurgent army "Poliska Sich", is the prominent figure. His forms and methods of the struggle are recognized by the state as lawful. Therefore, the topic chosen by us is marked by its scientific novelty, social and scientific and methodological relevance.

The objective of the article is to consider the methodological organization (technology) of studying the historical personality in the school courses of history after the example of the chieftain Taras Borovets (Bulba's) biography.

The figure of chieftain Taras Borovets (Bulba) has been analyzed in the contemporary school textbooks, which remain the most important means of study. The methodological technology of studying the historical personality has been presented on the example of his biography on the basis of the scientists' researches and own practice. The emphasis has been placed on the implementation of the competence potential of school courses in history, in particular on the formation of students' objective and civil competencies through the use of communicative and dialogue, research models of personality studying at the history lessons and during extracurricular activities.

Studying of Taras Borovets (Bulba's) personality in the system of school historical education helps to refute the historical myth that all merits of the German invaders expulsion from Ukraine belong to the Soviet armed forces and partisans. Conducting the research on the biography of Taras Borovets (Bulba) contributes to raising the interest in the history of Ukraine, its notable figures, the development of students' critical thinking and also makes it possible to get a deeper understanding of the course of the historical process, the social significance of the individual, the causes of our victories and defeats. The practice proves the expediency of the proposed methodological technology for the study of historical personalities. The specificity of the method of studying the personality of Taras Borovets (Bulba) in school courses in history is the conditionality of the content of education, forms, methods, methodological techniques and methods of learning the development of society and the events which take place in it, the age possibilities and individual characteristics of students. However, it is quite appropriate to raise the issue of deepening scientific studies on this person without diminishing or silencing his role in the struggle for Ukraine's independence in the 20th century.

Key words: civil competence, historical competence, historical figure, controversy, model of education, curriculum, technology of training.

Постановка проблеми. Сучасний стан суспільно-політичних процесів в Україні потребує суттєвих змін на шляху розвитку вітчизняної освіти, зокрема в навчанні історії в школі, переосмисленні таких базових якостей особистості, як патріотизм і громадянська позиція. Тому одним із напрямів оновлення програм шкільних курсів історії є змістові лінії «Громадянська відповідальність» і «Цінності й моральність». Вони спрямовані на формування ціннісних і світоглядних орієнтацій учня, його поведінки в життєвих ситуаціях шляхом вивчення досвіду боротьби представників українського визвольного руху в різні історичні періоди. У галереї борців за незалежність України ХХ століття чільне місце посідає постать отамана Української повстанчої армії «Поліська Січ» Тараса Боровця (Бульби), згодом очільника Української народної революційної армії. держава вважає правомірними його форми й методи боротьби за відновлення української державності (Про правовий статус, 2015). Тому обрана нами тема відзначається науковою новизною, суспільною та науково-методичною актуальністю.

Аналіз досліджень. Проблему ролі особистості в історії досліджують такі вітчизняні науковці, як К. Баханов, О. Желіба, Ф. Левітас, В. Левчук, П. Мороз, Т. Тронько, О. Трухан та ін. У роботах вони розкрили широке коло питань, пов'язаних із висвітленням історичних персоналій у шкільних курсах історії. На думку відомого дослідника І. Гирича, ознайомлення з історичними постатями дає змогу учням глибше осмислити «місце кожної особи в подіях певної історичної епохи, внесок у культурне й громадське українське життя під політичним кутом зору» (Гирич, 2011: 42).

Мета статті – розглянути методичну організацію (технологію) вивчення історичної постаті в шкільних курсах історії на прикладі дослідження життєпису отамана Української повстанчої армії «Поліська Січ» Тараса Боровця (Бульби).

Виклад основного матеріалу. На дослідження життєпису Тараса Боровця (Бульби) в системі шкільної історичної освіти зорієнтовують чинні навчальні програми. Оновлена програма пропедевтичного курсу «Вступ до історії» для 5 класу (Наказ Міністерства освіти і науки (далі – МОН) України від 07.06.2017 № 804) дає вчителю можливість планувати вивчення інших (не тільки визначених у програмі) історичних осіб. Під час організації навчально-пізнавальної діяльності відомості про постать Тараса Боровця (Бульби) можуть бути використані з позицій сучасної історичної науки, а також із урахуванням новітнього досвіду мето-

дики навчання історії й вікових особливостей п'ятикласників у межах таких тем:

– Тема 1. Відлік часу в історії – у відповідних завданнях для практичних і творчих робіт за подіями історії України, рідного краю (на вибір учителя);

– Тема 2. Де відбувається історія – у конструюванні завдань щодо визначення просторового розташування основних історико-географічних об'єктів, пов'язаних із біографією історичного діяча. Наприклад: територіальне розташування та історичне походження Полісся – історико-етнографічного регіону, с. Бистричі Березнівського району Рівненської області – малої батьківщини Тараса Боровця (Бульби);

– Тема 3. Джерела вивчення історії – у роботі з книгою отамана Тараса Бульби-Боровця «Армія без держави», його світлинами як історичними джерелами;

– Тема 4. Історія України в пам'ятках – пошук (у бібліотеці, за допомогою електронних ресурсів) і впорядкування (поставити запитання, скласти план) інформації про історичні пам'ятки й пам'ятники. Наприклад: розповісти (усно або письмово) про встановлений 2005 р. в м. Березному перший у світі пам'ятник-погруддя генерал-хорунжому УПА «Поліська Січ» Тарасу Боровцю (Бульбі), його життєвий шлях;

– Тема 5. Дослідники історії – у представленні досліджень з історії УПА. Наприклад, книги В. Товстого «Українська Повстанська Армія» (Харків: Промінь, 2007. 112 с.).

У старшій школі вивчення постаті Тараса Боровця (Бульби) в контексті українського визвольного руху періоду Другої світової війни виокремлює програма з історії України для 11 класу рівня стандарту/академічного рівня (Наказ МОН України від 14.07.2016 № 826). Нові навчальні програми з базового предмета «Історія України», інтегрованого курсу «Історія: Україна і світ» для 10–11 класів (Наказ МОН України від 23.10.2017 № 1407) пропонують вивчати відповідні розділи «Україна в роки Другої світової війни» та «Друга світова війна: перебіг і результати» в 10 класі. У зазначених нормативних документах акцентовано увагу на такому компоненті реалізації компетентнісного підходу до навчання предмета, як уміння:

– творчо застосувати набуті знання під час складання характеристики історичної персоналії, зокрема Тараса Боровця (Бульби);

– висловити аргументовані судження щодо діяльності Тараса Боровця (Бульби) в українському визвольному русі періоду Другої світової війни;

– встановити внесок Тараса Боровця (Бульби) в перемогу над нацизмом.

Однак біографія Тараса Боровця (Бульби) ще недостатньо досліджена, про нього явно не вистачає об'єктивних і достовірних даних, у т. ч. й у шкільних підручниках, які залишаються найважливішим засобом навчання. Так, підручники для 5 класу «Вступ до історії України» (Київ: Генеза, 2010; автори – В. Власов, О. Данилевська), «Історія України (Вступ до історії)» (Київ: Видавничий дім «Освіта», 2013; автори – О. Пометун, І. Костюк, Ю. Малієнко) не містять жодної інформації про Тараса Боровця (Бульбу) чи очолювані ним організації. У підручнику для 11 класу «Новітня історія України (1939 – початок ХХІ ст.)» (Київ: Генеза, 2007; автори – Ф. Турченко, П. Панченко, С. Тимченко) на сторінці 42 це питання висвітлено так: «У жовтні 1942 р. в Західній Україні почала діяти контрольована ОУН-Б Українська повстанська армія. Крім бандерівців, були створені групи мельниківців (прибічників А. Мельника) і «бульбівців» (прибічників Т. Боровця («Бульби»)). «Бульбівці» діяли на Волині й Поліссі. Маючи на меті відновлення Української Народної Республіки, вони неохоче йшли на переговори з оунівцями. Зрештою, у середині 1943 р. бандерівці взяли під контроль мельниківські та «бульбівські» загони і розгорнули партизанську війну великими силами». Багатофакторність історичного процесу, місце й роль особи в ньому враховує інший підручник для 11 класу «Історія України» (Київ: Грамота, 2011; автори – О. Струкевич, І. Романюк, С. Дровозюк), сторінка 47: «Від початку війни тут (на Волині й Поліссі – М. Л.) діяли також загони «Поліської Січі» Т. Бульби-Боровця, які вважали себе збройними силами уряду УНР в еміграції та боролися одночасно проти німецьких гарнізонів і радянських партизанів».

Виникнення у Волинських лісах кількох партизанських формувань українських націоналістів привело до необхідності їх об'єднання. Однак коли бульбівці та мельниківці планували це об'єднання на паритетних засадах міжпартійного об'єднання, то бандерівці вимагали для себе повної монополії політичного керівництва. ОУН (б) вирішила провести об'єднання силовими методами. Перейменувавши в березні 1943 р. свої загони на Українську повстанську армію (УПА), вони протягом липня-серпня 1943 р. оточили основні мельниківські та бульбівські формування, примушуючи їх улитися до лав УПА. Спроби опору придушувалися силою зброї».

О. Пометун та Н. Гупан у підручнику для 11 класу «Історія України» (Київ: Освіта, 2012) на сторінці

39 пропонують авторське бачення навчального історичного матеріалу: «Ситуація в Україні загострилася, німці заборонили діяльність української міліції «Поліська Січ». Ці формування були організовані на Волині у серпні 1941 р. Тарасом Бульбою-Боровцем. На початку війни загони бульбівців боролися з відступаючими частинами Червоної армії. Проте, виконавши свою місію, бульбівці виявилися непотрібними німецькій окупаційній владі. Наприкінці 1941 р. вона прийняла рішення про роззброєння міліцейських загонів і ліквідацію «Поліської Січі». Однак бульбівці не підкорилися німцям і розосередили свої загони по лісах».

Паралельно з боротьбою бульбівців відбувалося становлення оунівського партизанського руху, який став основою Української повстанської армії (УПА)».

Базовий текст підручника доповнює в рубриці «Зверніться до джерел» (с. 39–40) методично вмотивований документ «Із фахового висновку робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА (2005 р.)», що супроводжується запитаннями, спрямованими на розвиток критичного мислення та формування історичної компетентності учнів. При цьому автори оперують як ключовими такими термінами та поняттями: «рух опору», «український націоналістичний рух опору». Натомість відомі вітчизняні фахівці з історії України періоду Другої світової війни обґрунтовують правомірність використання в цьому випадку терміна «український визвольний рух». «Якщо брати з точки зору політології, – стверджує О. Вовк, – то рух Опору на порядок нижче, це щось на зразок боротьби за зміну форми правління, а визвольний рух – це боротьба за визволення нації і здобуття її незалежності, це вже вища форма. Визвольний рух також має ще вищу форму – національно-визвольний, це коли він вже має якусь державну форму, тобто проводить боротьбу на чолі з загальнонаціональними інституціями» (Герасименко, Пилявець, 2009: 71).

Як бачимо, у сучасних підручниках постать Тараса Боровця (Бульби) подається переважно на рівні опису, констатації історичного факту й без належної оцінки. Разом із тим ця історична персоналія дістала різну оцінку як у своїх сучасників, так і нинішніх науковців. І саме вчитель повинен зважати на сучасні підходи до вивчення контроверсійних (тих, що спричиняють різне ставлення; спірних, неоднозначних) питань історії, зокрема на багатоперспективність змісту шкільних курсів історії. Розрізняють фактологічну й оцінювальну (інтерпретаційну) форми багатоперспективності, оскільки зміст навчальних курсів формується

на основі опису різних історичних фактів і їх оцінок. Наприклад, створення УПА «Поліська Січ» – історичний факт, аналіз діяльності військового формування та його отамана – оцінка. Багатоперспективність передбачає презентацію (фіксацію, оприлюднення) історичного факту різними особами з різних кутів зору.

Обмеженість виваженої навчальної інформації про Тараса Боровця (Бульбу), прагнення використати наявний освітній потенціал шкільних курсів історії спонукає вчителя до пошуку моделей оптимальної методики вивчення історичної персоналії.

У 5 класі особливо продуктивним є впровадження в освітній процес ігрових і діяльнісних методик і технологій навчання історії. При цьому доцільно сприяти формуванню історичних уявлень, спонукати учнів використовувати загадки, ребуси, кросворди, інші цікавинки, пов'язані з життєписом історичного діяча, висловлювати своє ставлення до нього.

Найбільш застосовуваними нами в старшій школі є комунікативно-діалогова й дослідницька моделі навчання історії. Вони забезпечують максимальне стимулювання пізнавальної діяльності учнів, розвиток їхньої громадянськості за допомогою організації міжособистісного спілкування учнів з учителем чи безпосередньо один із одним у навчальній групі. Так, роботу в малих групах чи парах практикуємо на різних етапах навчання історії. Інколи на початку уроку, вказавши джерела знань, ставимо тільки одне проблемне запитання чи завдання: «Тарас Боровець (Бульба): лідер локального масштабу чи натхненник українського визвольного руху?» (історія України, 11 клас, урок із теми «Наш край у роки Другої світової війни»), «Покажіть багатогранність українського виміру Другої світової війни через історію однієї людини – генерал-хорунжого УПА «Поліська Січ» Тараса Боровця (Бульби). Дайте оцінку цієї історичної персоналії з точки зору останніх досягнень історичної науки» (історія України, 11 клас, практичне заняття «Внесок українського народу в перемогу над нацизмом») тощо. Навчальні групи дістають можливість обговорити своє ставлення до проблеми й узяти участь у міжгруповій дискусії. Групову роботу органічно поєднуємо з іншими інноваційними методами навчання. Прикладом можуть бути такі нестандартні заняття: урок-прем'єра (за книгами отамана Тараса Бульби-Боровця «Армія без держави» та І. Марчука й Н. Марчук «Поліська Січ»), урок-історичний портрет «Тарас Боровець (Бульба) – патріот, державник, воїн, публіцист», урок-дослідження (навчально-практична робота з документами),

урок-диспут, урок-конференція тощо. Музейний урок за матеріалами експозиції «Син землі Поліської» в народному музеї історії с. Бистричі Березнівського району Рівненської області або фондового зібрання Рівненського обласного краєзнавчого музею дає можливість конкретизувати виклад матеріалу, наблизити учнів до історичної епохи, оцінити справи та вчинки історичного діяча, відтворити його живий образ.

У роботі практикуємо такі основні форми позаурочної дослідницької діяльності, які спрямовані на формування предметних і громадянських компетентностей учнів:

- краєзнавча розвідка «Його іменем названо вулицю села (міста)»;
- тематичні похід, експедиція «Українська повстанча армія на Волині. Бойовими дорогами Тараса Боровця (Бульби)»;
- віртуальна тематична екскурсія до місцевого краєзнавчого (історичного) музею «Діалог із подвигом»;
- уроки пам'яті «Тарас Боровець (Бульба) – людина-легенда», «Свіча Тараса Боровця (Бульби)»;
- історико-літературна композиція «Він прагнув волі Україні»;
- перегляд та обговорення вітчизняних документальних, художніх фільмів, що відображають життя й діяльність Тараса Боровця (Бульби) і створеного ним військового формування: «Так було...» (про Тараса Боровця (Бульбу) / автор О. Бухало. Україна: Рівненська ОДТРК, 2014 (<https://www.youtube.com/watch?v=l2uztSqAMoM>); «Тарас Бульба-Боровець – засновник УПА» / автор І. Ольховський. Україна: Еней, 2014 (<https://www.youtube.com/watch?v=lZCzahJ55m8>); «Поліська Січ» / автор О. Бухало. Україна: Філія Національної телекомпанії України «Рівненська регіональна дирекція», 2016 (<https://www.youtube.com/watch?v=h3b6qcXqF9o>) тощо.

Складником комунікативно-діалогової моделі є навчання в дискусії. Дискусійні форми занять вимагають від учнів об'єктивного аналізу історичного матеріалу, власної інтерпретації визначеної проблеми, уміння слухати опонента й доводити свою точку зору. Так, вивчаючи тему «Опір окупантам. Український визвольний і радянський партизанський рухи», одинадцятикласникам пропонуємо розглянути питання «Хто вони – вояки УПА «Поліська Січ»: герої чи зрадники?» Контроверсійність пропонованої теми зумовлена віковими особливостями учнів і зорієнтована на формування розуміння зв'язку між вивченим матеріалом і сучасністю.

Під час цієї дискусії учні вчаться розбиратись у мотивах і механізмах історичних процесів, знаходити прорахунки в позиції своїх опонентів, шукати аргументи, недостатньо підкріплені доказами. Ми користуємось дискусією як інструментом формування загальнолюдських, гуманістичних поглядів, виховання активного громадянина, патріота, з яким держава й суспільство пов'язують перспективи свого подальшого розвитку. Як правило, для обговорення обирається важлива проблема, значуща для учнів, для їхнього сьогоденного життя й така, що відповідає вимогам програми з історії: «Володимир В'ятрович казав: «Тарас Боровець – отаман, загублений у часі». Чи згодні ви з його твердженням?», «Чому поляки так незадоволені героїзацією УПА в Україні?» тощо. І це в той час, коли навіть провідні дослідники теми українсько-польського протистояння на Волині з Польщі стверджують, що не існує повноцінних документів про участь бульбівців у нападах на поляків. Нами апробована низка дискусійних форм занять. Установлено, що найпродуктивнішими можуть бути «круглий стіл», «форум», «симпозіум». Така модель навчання допомагає формувати комунікативну та демократичну культуру учнів, розвивати в них навички критичного мислення, сприяє досягненню суспільного консенсусу та збереженню історичної пам'яті.

Реальним утіленням сучасних вимог до навчання історії є також проектна діяльність, за якою учні набувають знань і навичок у процесі планування й виконання практичних завдань-проектів. Ми організуємо індивідуальні або групові учнівські дослідження про історичні події та історичні постаті за вибором учнів. Кожен учень протягом навчального року повинен виконати з історії одне з проектних завдань громадянознавчої тематики. Цей метод передбачає випереджальне завдання, індивідуальну або групову роботу, створення власного інтелектуального продукту, формування атмосфери партнерства вчителя й учня з можливістю максимального самовиявлення останнього. Учні презентують свої проекти по черзі на уроках засвоєння нових знань або на позакласних заходах. Наприклад, під час вивчення теми «Україна в роки Другої світової війни (1939–1945)» пропонуємо шість домашніх проектів. Один із них – створення електронної версії шкільної історичної газети «Поступ» про виникнення та діяльність УПА «Поліська Січ». За місяць до проведення тижня історії на одному з уроків учні були об'єднані в 4 групи по 5 осіб. Після отримання інструкції, ознайомлення з основними газетними жанрами наступним етапом

була індивідуальна робота вдома, групова робота в класі. Завершенням проекту стала презентація-конкурс тематичних газет. Так ми даємо класу можливість ознайомитися з різними формами проектів, поступово засвоїти принципи їх підготовки та виконання, реалізувати знання, здобуті під час вивчення інших предметів (української мови і літератури, інформатики, правознавства, географії тощо).

Специфіка проектної діяльності полягає в досягненні як навчальних цілей, так і науководослідницьких. Учні самостійно знайомляться з додатковою літературою, інформацією з інших джерел, зокрема з Інтернету, вчаться аналізувати і критично оцінювати її. Вони також проводять дослідження з використанням анкетування, інтерв'ювання (учасників бойових дій УПА, їхніх родичів та ін.), статистичної обробки тощо. Усе це надає навчання історії дослідницького, творчого спрямування й забезпечує розкриття творчих можливостей учасників освітнього процесу. Поєднання практики з елементами наукового пошуку В. Сухомлинський уважав вищим етапом педагогічної творчості: «Стає майстром педагогічної праці звичайно той, хто відчув себе дослідником» (Сухомлинський, 1977: 471). Ось чому цей метод важливий під час організації громадянознавчої роботи з історії.

Сформувати в учнів емоційно-ціннісне ставлення до постаті Тараса Боровця (Бульби) покликані й інші творчі завдання, а саме:

- уявіть себе оглядачем інтернет-видання «Волинська правда» й візьміть інтерв'ю в знамих представників української діаспори на тему «Доля отамана УПА «Поліська Січ» після еміграції»;
- уявіть, що редакція науково-популярного альманаху «Історичний календар» замовила вам написати статтю про феномен українського спротиву першої половини ХХ століття «Олевська республіка: історія творення та реалії діяльності». Складіть план вашого дослідження;
- «Уроки отамана Тараса Боровця (Бульби)» – таку назву має семінар, на якому заплановано ваш виступ про засновника УПА «Поліська Січ». Виберіть будь-який аспект цієї теми й напишіть тези своєї доповіді (Люшин, 2007: 20).

Отже, використання означених навчальних моделей сприяє досягненню відповідного рівня здібностей особистості (компетентностей), заснованих на знаннях, уміннях, ціннісних орієнтирах і досвіді діяльності.

Вивчення постаті Тараса Боровця (Бульби) в шкільних курсах історії допомагає спростуванню історичного міфу, що всі заслуги у вигнанні

німецьких окупантів з України належать радянським збройним силам і партизанам. Не варто забувати, що свій внесок у боротьбу з гітлерівськими окупантами зробив також український визвольний рух. Українські націоналісти, згуртовані в лавах підпілля, УПА «Поліська Січ» та інших повстанських формувань, активно воювали, протидіяли репресивній і грабіжницькій політиці окупаційної адміністрації, проводили антигітлерівську пропаганду (Методичні матеріали, 2014).

Висновки. Загалом можемо стверджувати, що всебічне дослідження життєпису Тараса Боровця (Бульби) в системі шкільної історичної освіти сприяє підвищенню інтересу до історії України, її визначних постатей, розвитку в учнів логічного, абстрактного і критичного мислення, а також дає

змогу глибше зрозуміти перебіг історичного процесу, суспільну значимість особистості, причини наших перемог і поразок. Однак цілком доречно ставити питання про поглиблення наукових студій щодо персоналії без применшення чи замовчування її ролі в боротьбі за незалежність України у XX столітті.

Практика переконує в доцільності пропонованої методичної організації (технології) вивчення історичних персоналій. Специфіка методики вивчення знакової постаті Тараса Боровця (Бульби) в шкільних курсах історії – це зумовленість змісту освіти, форм, методів, методичних прийомів і засобів навчання розвитком суспільства та подіями, що відбуваються в ньому, віковими можливостями й індивідуальними особливостями учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гирич І. Визначні постаті України: програма курсу за вибором (10–11 класи). Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. 2011. № 7. С. 42–43.
2. Люшин М. Історію творять особистості: методичні рекомендації щодо вивчення особистості на уроках історії. Історія України. 2007. № 41. С. 20–24.
3. Методичні матеріали щодо вшанування 70-ї річниці вигнання нацистських окупантів з України: додаток до Листа МОН України від 17.10.2014 № 1/9-543. URL: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/2979-> (дата звернення: 19.04.2018).
4. Мороз П. Методичні вимоги до характеристики історичної особи. Історія в школах України. 1997. № 3. С. 26–28.
5. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті: Закон України від 09.04.2015 № 314-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/314-19> (дата звернення: 04.05.2018).
6. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи. Вибрані твори: у 5 т. Київ: Радянська школа, 1977. Т. 4. С. 391–626.
7. Трухан О. Ф. Використання сучасних методик викладання історії в школі. Історія та правознавство. 2015. № 4/5. С. 10–14.
8. Україна і український народ у Другій світовій війні: дискусії / упоряд. Л. Герасименко, Р. Пилявець. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. Вип. 2. 84 с.

REFERENCES

1. Hyrych I. Vyznachni postati Ukrainy: prohrama kursu za vyborom (10–11 klasy) [The famous figures of Ukraine: elective courses (grades 10–11)]. History and Sociology in Schools of Ukraine: Theory and Methods of Teaching, 2011, № 7, pp. 42–43 [in Ukrainian]
2. Liushyn M. Istoriiu tvoriat osobystosti: metodychni rekomendatsii shchodo vyvchennia osobystosti na urokakh istorii [The history is created by personalities: methodological recommendations for the study of personality at the history lessons]. History of Ukraine, 2007, № 41, pp. 20–24 [in Ukrainian]
3. Metodychni materialy shchodo vshanuvannia 70-i richnytsi vyhnannia natsystrykykh okupantiv z Ukrainy: dodatok do lysta Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 17.10.2014 № 1/9-543 [The methodological materials on honoring the 70th anniversary of the expulsion of Nazi occupiers from Ukraine: an addition to the letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine 17.10.2014 № 1/9-543]. Retrieved from <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/2979->.
4. Moroz P. Metodychni vymohy do kharakterystyky istorychnoi osoby [The methodological requirements for the characterization of a historical person]. History in schools of Ukraine, 1997, № 3, pp. 26–28 [in Ukrainian]
5. The Law of Ukraine “On the legal status and honoring the memory of the fighters for the independence of Ukraine in the 20th century” 09.04.2015 № 314-VIII. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/314-19>.
6. Suchomlynskyi V. O. Rozmova z molodym dyktorom shkoly. Vybrani tvory v 5 tomakh [Talk to a young school principal. Selected Works in 5 volumes]. Kyiv: Radianska shkola, 1977. T. 4. Pp. 391–626 [in Ukrainian]
7. Trukhan O. F. Vykorystannia suchasnykh metodyk vykladannia istorii v shkoli [The use of modern methods of teaching history at school]. History and jurisprudence, 2015, № 4–5, pp. 10–14 [in Ukrainian]
8. Ukraina i ukrainskyi narod u Druhii svitovii viini: dyskusii [Ukraine and the Ukrainian people in the Second World War: discussions] / uporiad. L. Herasymenko, R. Pyliavets. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 2009. Issue 2. 84 p. [in Ukrainian]